

KONSTRUKTIOIDEN DYNAMIIKKA

LARI KOTILAINEN

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA 14.
JOUULUKUUTA 2007

Kevätauringon kirpeä paiste. Metsätie melkein sula, toispuoleisesti kovan lumen peittämä. Suomen kielen professori on pyöräilemässä poikansa kanssa. Hän huutaa pojalleen: »Mennään tuota lumea pitkin!»

Mennään tuota lumea pitkin. Lause on suomen kieltä. Professori siinä ehdottaa pojalleen kulkureittiä, ja poika myös todennäköisesti ymmärtää ehdotuksen. Silti kaikki ei aivan täsmää. Katse kiinnittyy sanamuotoon *lumea*. Oikea muoto, yksikön partitiivi, *lumi*-sanasta on toki *lunta*, ei *lumea*. Sen voi tarkistaa Kielitoimiston sanakirjasta ja sanoohan sen kielitajukin: *lumi, lumen, lunta*.

Näin kuitenkin kertoo sanoneensa Helsingin yliopiston pitkäaikainen suomen kielen professori Terho Itkonen Virittäjä-lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan

(Itkonen 1976). Eikä hän — ankarana kielihuoltajanakin tunnettu tutkija — edes soimaa itseään tästä lauseesta. Enkä soimaa minäkään. Itsekin voisin kuvitella sanovani ainakin vähän puhekielisemmin »mennään tota lumee pitki».

En voi tässä yhteydessä kysyä mielipidettä. Joku ehkä nikottelee, useat huommasivat kenties heti oudon muodon. Useimmat myöntänevät silti oikeaksi seuraavan väittämän. *Mennään tuota lumea pitkin* kuulostaa paremmalta kuin esimerkiksi lauseet *kunpa jouluksi sataisi lumea* tai *maassa on kymmenen senttiä lumea*. Siinä missä *mennään tuota lumea pitkin* on hieman outo, nämä lauseet ovat itsestään selvästi kielitajun vastaisia. Ne assosioituvat joko suomen kieltä vieraana kielenä opiskeleviin tai muutaman vuoden ikäisiin lapsiin. Suomen kielen opettaja minussa nostaa päätään, haluan käyttää punakynää.

On siis olemassa lähes hyväksyttävää *lumea* ja aivan mahdottomalta kuulostavaa

▷

lumea. Mistä on kyse? Itkonen (1976: 53) tulkitsee ilmiön artikkelissaan seuraavasti:

En voi tätä ymmärtää muuten kuin niin, että konsonanttivartaloinen partitiivi *lunta* on säilytynyt kielitajuun kokonaisuutena — ja vieläkin enemmän: sellaisen lausetyypin jäsenenä, jossa se on totuttu tuhansia kertoja kuulemaan.

Itkosen ajattelutapa on kuin yksi yhteen sen kielioppimallin kanssa, jota itse olen soveltanut väitöskirjassani. Mallia kutsutaan käyttöpohjaiseksi kielioppimalliksi, ja se on osa 1980-luvun lopulla Yhdysvalloissa syntynyttä kognitiivista kielioppiteoriaa.

Olen lähtenyt käyttöpohjaisen kielioppimallin mukaisesti liikkeelle siitä, että kieli ja sen kielioppi muokkautuvat käytettyjen puhevuorojen, sekä puhuttujen että kirjoitettujen, kautta. Useasti kuullut ilmaukset ja niitä vastaavat abstraktiot juurtuvat hiljalleen kieleen, niistä tulee osa kielioppia. Olemme kuulleet muodon *lunta* satoja kertoja yhdessä verbin *sataa* kanssa. Toistojen myötä *sataa lunta* on juurtunut kielioppiimme sellaisenaan. *Lumi*-sanan partitiivia ei siis tarvitse joka kerta rakentaa osistaan.

Sen sijaan *mennään tuota lumea pitkin* on ainutkertaisempi, tiettyyn rajattuun yhteyteen sopiva lause, johon useimmat teistä törmäsivät luultavasti ensimmäistä kertaa hetki sitten. Lauseen sanoessaan tai kuullessaan kielenpuhujan täytyy rakentaa se pienemmistä osista. Siksi ei tunnu aivan mahdollomalta, että *lumi*-sanan partitiivikin rakennetaan ikään kuin osistaan, monien muiden sanojen mallia noudatellen: *suomi* : *suomea*, *nimi* : *nimeä*, *lumi* : *lumea*.

Esimerkki nostaa esiin myös sen, että kieleen vakiintuneiden rakenteiden muodostama kokonaisuus – kielioppi – ei ole mustavalkoinen. *Sataa lunta* on itsestään selvästi suomen kieliopin mukainen lause, *sataa lumea* yhtä selvästi kieliopin vastai-

nen. Mutta *mennään tuota lumea pitkin* on jotain siltä väliltä. Mustavalkoisuuden vastakohta on moninaisuus: kielioppi on kokoelma rakenteita, joiden kuuluminen kielioppiin on jatkumonluonteista. Kaikki rakenteet eivät ole yhtä lailla kaikille tuttuja, yhtä lailla kielen kokonaisuudessa keskeisiä tai yhtäläisiin yhteyksiin sopivia. Jokin muoto voi kuulua vain tiettyihin kielen rekistereihin, vain tietyn ikäisten puhujien kieleen tai vain marginaalisesti kielioppiin. Ajatelkaapa, miten vähän kieliopissa loppujen lopuksi on ehdottomia asioita, jos edes lumi ei aina ole *lunta*?

Nämä kaksi ajatusta — kieliopin rakentuminen käytössä ja kieliopin moninaisuus — ovat väitöskirjani toistuvia teemoja. Olen pohtinut tapaustutkimuksissani muun muassa sitä, minkälaisien rakenteiden voi katsoa olevan suomen kielen puhujien kielioppiin juurtuneita ja minkälaisissa moninaisissa suhteissa nämä rakenteet ovat toisiinsa. Kutsun näitä vakiintuneita rakenteita väitöskirjani otsikon mukaisesti konstruktioiksi — muodon ja merkityksen vakiintuneiksi yhdistelmiksi. Annan seuraavassa konkreettisen esimerkin.

Yksi tutkimistani konstruktioista on niin sanottu *mikäs on ollessa* -konstruktio. Se on kysymyssanan *mikä*, liitepartikkelin *-s* tai *-pa*, finiittiverbin *olla* ja E-infinitiivin inessiivin muodostama rakenne. Infinitiivimuotoinen verbi määrätty usein aiemman tekstin perusteella. Useimmiten se on *olla* – tästä konstruktioille antamani nimi *mikäs on ollessa*. Seuraava esimerkki on Markus Majaluoman kuvakirjasta Olavi ja Aapo:

– Huomio, kaikki miehet! Joka puosua tarvitaan! Laiva ulapalle! Nyt ei jäädä nukkumaan! Yläkannelta minun arkustani saa merimiesten vaatteita! kilju! Laivakoira.

Ja mikäs oli kiljuessa, kun jalassa oli oikeat vesipuhvelinahkaiset merisaappaat.

Olen työssäni esittänyt, että *mikäs on ollessa* on konstruktio, osa suomen kielen kielioppia. Siinä vakiintuneeseen muotoon liittyy vakiintunut merkitys. Rakennetta ei lauseen aloittavasta kysymyssanasta huolimatta käytetä kysymyksenä, vaan pikemminkin eräänlaisena kommentoinnin välineenä: jokin sujuu hyvin. Tässä tapauksessa konstruktion merkitys on suunnilleen ’helppohan laivakoiran oli kiljua’, ’hyvähän sen oli kiljua’.

Mikäs on ollessa saattaa tuntua esimerkiksi edellä mainitun partitiivin rinnalla varsin marginaaliselta kielen yksiköltä — kieliopin kummajaiselta. Se ei kuitenkaan ole yksinäinen saareke, vaan sillä on myös lähirakenteita. Mahdollinen mutta asteen verran harvinaisempi on esimerkiksi rakenne, jossa infinitiivimuoto ei ole E-infinitiivin inessiivi vaan A-infinitiivin perusmuoto. Seuraava esimerkki on internetsivuilta:

Kuvat voidaan käsitellä vaikka tapah-
tumapaikalla kannettavalla tietokoneella. Sitten vielä kun koneesta on langaton yhteys nettiin niin *mikäs on sivuja tehdä*.

Esimerkkiin pätee sama merkitysanalyysi kuin edelliseen. Tässäkään tapauksessa kyse ei ole kysymyksestä, vaan kommentoinnista. Verkkosivujen teko sujuu vailla huolen häivää. *Mikäs on ollessa* -muodon rinnalla on siis myös *mikäs on olla* -konstruktio. Kahden konstruktion välillä on pieniä merkityksen ja muodon eroja, mutta selvän ero on toisistaan poikkeava infinitiivimuoto. Tarina ei kuitenkaan pääty vielä tähän. Miten pitäisi suhtautua seuraavan kaltaisiin esimerkkeihin?

Ferrari taas toisaalta on ottanut pake-
tistaan lähes 100% hyödyn irti käyttäen jokaisen mahdollisen porsaanreiän ja tilaisuuden sarjassa ja vielä kun se

onnetaikin on puolella niin *mikäs siinä on ollakseen!* (internet)

(Edellä soi Eaglesin kappale Take it easy.)

Radiokuuluttaja: Tämä sanoma sopii kuin nakutettu iltapäiväruuhkaan. Kun sääkin vielä on kaunis niin *mikäs siellä on rauhassa ajellen*. (Sävelradio 7.10.2002)

Ensimmäisessä esimerkissä infinitiivi onkin A-infinitiivin translatiivissa, jälkimmäisessä E-infinitiivin instruktiivissa. Kaksi infinitiivimuotoa lisää siis. Onko tämä ymmärrettävä niin, että mahdollisia variantteja onkin neljä? Ovatko kaikki neljä suomen kieliopin tasaveroisia osia? Eivät. Jäljennämät kaksi esimerkkiä poikkeavat aiemmista muutenkin kuin infinitiivimuodoltaan, nimittäin yleisyydeltään. Olen tavannut vain yhden kummankin kaltaisen esimerkin. Ne ovat kuin alun *lumea*-esimerkki: yksittäisiä tapauksia, jotka tuskin ovat juurtuneet suomen puhujien kielioppiin.

Esimerkkiryhmä osoittaa, että kielioppiin kuuluu lukuisia toisilleen läheisiä rakenteita. *Mikäs on ollessa* ja *mikäs on olla* -konstruktioiden rinnalla on myös muita lähirakenteita: *hätäkös on ollessa*, *hätäkös on olla*, *hyvähän on olla* ja niin edelleen. Olen väitöskirjassani esittänyt, että muun muassa kirosana-alkuiset kiellot muodostavat samanlaisen toisiinsa suhteessa olevien konstruktioiden verkoston.

Vakiintuneiden konstruktioiden lisäksi kielenkäytöstä tapaa paljon myös sellaisia tapauksia kuin *mikäs on ajellen* tai *mikäs on ollakseen*. Ne ovat sellaisenaan yksittäisiä »lipsahduksia», mutta myös kiinnostavassa suhteessa vakiintuneisiin rakenteisiin. Voidaan sanoa, että ne eivät synny tyhjältä, vaan suhteessa olemassaoleviin lähikonstruktioiryhmiin. Tästä ajattelusta — siis siitä, että konstruktiot ovat suhteessa toisiinsa — tulee väitöskirjani nimeen sana *dyna-*

miikka. Dynaamisuus on elämää, staattisuuden ja kuolleen vastakohta. Tarkoitan sillä sekä ajassa tapahtuvaa moninaista kieliopin muuttumista että myös erilaisia tässä ja nyt toimivia assosiativisia vaikutusyhteyksiä. Sellaisia, joiden seuraksena syntyy *lumea* tai *mikäs on ajellen*. Konstruktiot ovat dynaamisia, kielioppi elää.

Palaan vielä hetkeksi *lumeen*. Pyörittelin puheenvuoroni alussa yhtä Terho Itkosen esimerkkilauseetta ja sen jälkeen olen esittänyt omista tutkimuksistani esimerkkejä, joiden katson kertovan samoista kieliopin ilmiöistä. Voi olla, että puheenvuoroni alku aiheutti vastalauseita: »Höh. Koko päätelyhän nojaa epäilyttävään esimerkkiin. *Mennään tuota lumea pitkin* on virheellistä suomen kieltä ja sillä selvä.»

Myönnän, että esimerkin käsittely oli osin kyseenalaista. Käytin muun muassa sellaisia epätasällisiä argumentteja kuin »voisin kuvitella itsekin sanovani näin» ja »esimerkki on vain hieman outo». Voihan olla, että olen itse lukenut lauseen jo niin monta kertaa, että se vain siksi alkaa vaikuttaa mahdolliselta. Ehkä lauseen jatkuva pohtiminen siis muutti niin minun kuin Itkosenkin käsitystä lauseen kieliopinmukaisuudesta. Näinhän edustamani teoria itse asiassa olettaa: se juurtuu, mitä eniten kuullaan. Voinko kielentutkijana siis lainkaan tutkia kieliopin marginaali-ilmiöitä?

Vastaukseni on myönteinen. Ratkaisu ongelmaan on itse asiassa yksinkertainen. Itse olen käyttänyt tätä suomen kielen tutkimuksen pitkään perinteeseen kuuluvaa ratkaisua kaikissa tapaustutkimuksissani — myös *mikäs on ollessa* -konstruktiota ja sen lähirakenteita tutkiessani. Itkonenkin on ratkaisun vankkumattomia kannattajia. Ratkaisun nimi on aineisto.

Varsinaiset tutkimukseni eivät nimittäin pohjaa pelkkiin suomen kielen professorien tuottamiin yksittäisiin lauseisiin. Ei, vaikka

niiden voisi ehkä ajatella edustavan kaunistaa ja ylevää suomen kieltä. En myöskään ole tutkinut, Itkosen tapaan, omia lausahduksiani. Niissäkin olisi varmasti omat etunsa. Sen sijaan olen tässä tutkimuksessa tutkinut kieltä, jota muut ihmiset ovat käyttäneet oikeassa elämässä, oikeissa kielenkäyttötilanteissa.

Olemmehan Itkonen ja minäkin toki todellisia henkilöitä, sitä en kiellä. Mutta meillä molemmilla on tavoitteemme ja syyimme keksiä tai ainakin kirjata ylös lauseitamme. Teemme sen, jotta saisimme kokoon tieteellisen artikkelin tai vaikka väitöskirjan. Nämä ovat kuitenkin varsin marginaalisia syitä kommunikoida. Usein kieltä käytetään muuhunkin: tiedon välittämiseen, tunteiden ilmaisuun, omien tarpeiden viestittämiseen tai ihan ajankuluksi.

Lisäksi minä ja Itkonen olemme kumpainenkin vain yksi henkilö. Erilaisissa aineistokokoelmissa on kerättyä paljon laajemman puhujakunnan kieltä. Erilaisista tilanteista kerätty, eri puhujien puhuma tai kirjoittama aineisto tuo esiin myös suomen kielen moninaisuuden, erilaisten ilmaisukeinojen variaation. Olenkin ollut tutkijana siitä onnellisessa asemassa, että suomen kielen tutkimuksen perinne ja nykyaikainen tietotekniikka ovat tarjonneet mahdollisuuksia melko laajojen aineistojen käyttöön. Tutkijan käytettävissä on erilaisia aineistokokoelmia aina murrearkistoista digitaalisiin korpuksiin.

Vanhojen aineistojen lisäksi olen myös käyttänyt joitakin uusia aineistolähteitä. Tutkimuksen edetessä huomasi nimitäin, että kieliopin marginaaleja ei ehkä löydykään Helsingin Sanomia tai Suomen kuvalehteä lukemalla. Ne edustavat lopulta melko tarkkaan rajattua kielimuotoa ja niiden kirjoittajat melko kapeaa kielenpuhujien joukkoa. Löydämme Suomen kuvalehdestä ehkä virheetöntä kieltä, mutta onko se samalla mielenkiintoisinta?

Tässä mielessä kiinnostava aineisto on internet. Se on tulvillaan kieltä, jota ulkopuolinen korjaaja ei ole käsitellyt. Se on kuin kirjoitetun kielen vastine arkipuheelle, arkikirjoitusta. Esimerkiksi keskustelupalstoilla ja chateissa kukkii paitsi uskomaton aiheiden kirjo, myös suomen kieli. Jos suomen kielen tulevaisuus näkyy tämän päivän arkikielessä, niin internetin tekstimassat avaavat aikamoisia tutkimusnäkyviä.

Miksi sitten paasaan aineistopohjaisesta tutkimuksesta, vaikka se kuuluu suomen kielen tutkijan työkalupakkiin jo vanhastaan? Syy on teorioissa, jotka lähes poikkeuksetta ovat tuontitavaraa. Vaikka aineistopohjainen tutkimus on suomen kielen tutkimuksen mittakaavassa valtavirtaa, on se oman alani kansainvälisissä tutkimuksissa melko epätavallista. Kansainväliset kieliteoriat on kehitetty omaan kielitajuun nojaten. Tästä on maininnut aivan vastikään suomen kielen professori Ritva Laury. Hän puhui virkaanastujaisesityksessään suomen kielen tutkimuksen ja kansainvälisen kielitieteen suhteesta. Aineistopohjaisuuden hän nosti esille yhtenä seikkana, jossa suomen kielen tutkimuksella on ehkä annettavaa

kansainväliselle kielitieteelle. Potentiaalista vientitavaraa siis.

Yhdyn hyväksyvin pääannyökytyksin siihen Lauryn näkemykseen, jonka mukaan kielitieteellisten teorioiden testaaminen entistä laajemmilla ja monipuolisemmilla aineistoilla ei voi johtaa kuin realistisempiin teorioihin. En malta olla jopa lisäämättä yhtä esimerkkitapausta. Terho Itkonen esitti jo kolmekymmentä vuotta sitten ajatuksia, jotka muistuttavat hätkähdyttävästi kansainvälisen kognitiivisen kielitieteen piirissä vasta reilut kymmenen vuotta myöhemmin esitetyjä ajatuksia kieliopin käytönpohjaisuudesta. Mikä hänet olisi näihin ajatuksiin ajanut, ellei juuri suomen kielen tutkimuksen perinne ja — aineistot? ■

LÄHDE

ITKONEN, TERHO 1976: Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta. – *Virittäjä* 80 s. 52–81.

Kielitoimiston sanakirja 2006. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu- ja 140. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

LARI KOTILAINEN *Konstruktioiden dynamiikkaa 2007*. Artikkeliväitöskirjan johdanto ja taustatutkimusten julkaisutiedot luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4442-7>.

Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, suomen kieli, PL 3, 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: lari.kotilainen@helsinki.fi